DESPRE ETIMOLOGIA FRAZEOLOGICĂ MULTIPLĂ. CÂTEVA DISTINCŢII SUPLIMENTARE*

Cristinel MUNTEANU
Universitatea „Constantin Brâncoveanu" din Piteşti
citrismun@gmail.com

Domnului Prof. univ. dr. Rudolf Windisch, în semn de omagiu cu prilejul împlinirii vârstei de 75 de ani

On Multiple Phraseological Etymology. Some Supplementary Distinctions

More than half a century ago, Al. Graur launched the concept (as well as the term) of *multiple etymology*. Th. Hristea, developing one of B.P. Hasdeu's ideas, proved the fact that the research of the origin of a phraseological unit is also linked to the science of etymology. What is more, the same linguist demonstrated the fact that also in the case of phrases, not only in that of words, one can talk about multiple etymology, namely *multiple phraseological etymology*. The examples given by Th. Hristea are convincing enough and the concept is worth being taken into consideration in such research. A further proof – also starting from Hasdeu – is given by the etymological research done by Stelian Dumistrăcel, who was interested in retracing the way to image of many Romanian idioms. Yet, unlike Th. Hristea – who showed interest mainly in the multiple origins of a phraseologism borrowed in the Romanian language – , St. Dumistrăcel gave priority to the phenomenon of polygenesis, often favouring internal phraseological etymology over some suggested foreign etymologies. My paper aims at proving – starting from an idea I put forward in 2009 – that one can champion the idea of *internal multiple phraseological etymologies*: in some cases, there are many different explanations concerning the birth of some idioms in Romanian, which are equally convincing and have to be mentioned in etymological research of this type.

Keywords: *multiple etymology*; *multiple phraseological etymology*; *Romanian idioms*; *set phrases*; *Th. Hristea*; *St. Dumistrăcel*

1. Scopul acestui articol este acela de a justifica relevanţa şi utilitatea termenilor *etimologie frazeologică multiplă internă*, ~ *externă* şi ~ *mixtă*. Mărturisesc că nu i-am întâlnit (până acum), în vreo lucrare de specialitate, întrebuinţaţi explicit cu referire la domeniul frazeologiei, dar, de vreme ce a fost admisă valabilitatea unor concepte precum «etimologie frazeologică»[1] şi «etimologie frazeologică multiplă», iar termenii corespunzători acestora s-au impus deja în limbajul specializat, nu văd de ce nu ar putea fi folosiţi – pe aceeaşi linie – şi aceştia. După cum voi încerca să arăt, cercetările privind originile frazeologismelor confirmă o asemenea idee. Însă, înainte de a expune conţinutul propriu-zis al lucrării mele, este necesar să fac un scurt istoric al preocupărilor de acest gen.

1.1. Termenul de *etimologie frazeologică* a fost lansat de Theodor Hristea, care defineşte noţiunea pornind dinspre Bogdan Petriceicu-Hasdeu, în viziunea căruia „a face *etimologie* în sensul ştiinţific al cuvântului" nu înseamnă numai a lămuri „originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens", ci, totodată, şi „sorgintea credinţelor sau obiceilor exprese prin acele vorbe" (Hasdeu 1972: 42, dar şi 15). După Th. Hristea, obiectul de cercetare al etimologiei frazeologice „îl constituie *originea* tuturor unităţilor frazeologice care există într-o limbă oarecare şi care pot fi creaţii interne ale acesteia ori calcuri şi împrumuturi din alte limbi" (Hristea 1987: 125). El admite („fără rezerve") existenţa etimologiei frazeologice, fiindcă „există

* Acest articol reprezintă o versiune revăzută şi adăugită a unui capitol din cartea mea, *Frazeologie românească. Formare şi funcţionare* (vezi Munteanu 2013b: 89-98).

[1] Voi nota, acolo unde este cazul, conceptul între «», iar termenul aferent cu litere cursive.

BDD-A23070 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:41 UTC)

tot atâtea diviziuni ale etimologiei câte compartimente are o limbă" (*ibid*.); or, specialiştii au dovedit deja că frazeologia reprezintă, fără îndoială, „un compartiment lingvistic deosebit atât de vocabular, cât şi de sintaxă" (*ibid*.). Demersurile profesorului bucureştean ilustrează preponderent, cu referire la acest tip de etimologie, a doua parte a disjuncţiei din definiţia dată („calcuri şi împrumuturi din alte limbi"), pe câtă vreme cercetările profesorului ieşean Stelian Dumistrăcel (care împărtăşeşte aceeaşi viziune asupra etimologiei[1]) reflectă prima parte a disjuncţiei din definiţie („creaţii interne"), investigaţiile sale vizând îndeosebi reconstituirea drumului spre imagine al expresiilor idiomatice româneşti.

1.2. Dintre contribuţiile lui Th. Hristea la acest domeniu, se reţine şi introducerea conceptului de «etimologie multiplă frazeologică» (termenul îi aparţine, de asemenea), a cărui relevanţă este dovedită de acelaşi cercetător doar – după cunoştinţele mele – în privinţa expresiilor împrumutate sau calchiate din/după alte limbi (de pildă, rom. *război rece* ar proveni atât din engl. amer. *cold war* [sintagma originară], cât şi din fr. *guerre froide* [cel mai probabil] sau chiar din rus. *holodnaia voina*; la fel, *modul lunar* s-a încetăţenit în limba noastră venind fie din fr. *module lunaire*, fie din engl. amer. *lunar module*, unde a apărut mai întâi[2]). Surprinzător mi se pare că, deşi el este cel care a lansat, la începutul anilor '70, termenii *etimologie multiplă internă*, *~ externă* şi *~ mixtă* (vezi Sala 1999: 66-67), Th. Hristea nu a mai făcut această distincţie tripartită şi în cadrul secţiunii speciale intitulate *Etimologia multiplă frazeologică* (Hristea 1987: 126-130), cuprinsă în articolul *Din problemele etimologiei frazeologice româneşti*.

1.3. Dacă o astfel de diferenţiere în plan conceptual este/era într-adevăr necesară (cum înclin să cred), atunci – sub presiunea cercetărilor etimologice îndreptate asupra frazeologismelor – paşii care au condus la „revelarea" noţiunilor respective ar trebui să fi fost aceiaşi ceruţi şi de conştientizarea treptată a diverselor aspecte implicate de etimologia lexicală. Logic este ca mai întâi să fi fost introdus conceptul (şi termenul) de «etimologie internă», ceea ce înseamnă că – fără a o fi denumit ca atare (fiindcă, până atunci, termenul *etimologie* în sine era suficient) – cele mai multe cercetări de acest fel aveau în vedere, oricum, o «etimologie externă». Când vorbim de «etimologie mixtă», ne aflăm deja în faţa «etimologiei multiple». Etimologia multiplă este luată în discuţie în momentul în care avem de-a face cu mai mult de o (singură) origine (propusă) a cuvântului/expresiei în cauză. În majoritatea cazurilor s-ar putea vorbi, mai adecvat, poate, de *etimologie dublă*, eventual *triplă*, dar este preferabil, totuşi, să nu complicăm inutil terminologia.

1.4. Într-o comunicare din 2009 (publicată în acelaşi an), având ca obiect etimologia unor expresii idiomatice româneşti, am făcut referire la cele trei tipuri posibile de etimologie multiplă, fără a le denumi însă cu precizia terminologică pe care o recomand acum. După ce remarcasem că – în domeniul frazeologiei – activitatea de etimolog a lui Th. Hristea s-a desfăşurat în direcţia identificării/studierii calcurilor şi împrumuturilor din alte limbi (*etimologie frazeologică multiplă externă*), militam pentru luarea în discuţie a etimologiei multiple şi în cazul „creaţiilor interne", atrăgând atenţia că există şi situaţii mixte (aşadar, *etimologie frazeologică multiplă* şi *~ mixtă*):

> „Credem că *etimologia multiplă* poate fi invocată şi în cazul unor frazeologisme create pe terenul limbii române (aşadar, pentru „creaţiile interne"), în sensul că pot fi acceptate mai multe soluţii (convingătoare) pentru aceeaşi expresie, interferenţele de imagini, de influenţe culturale, de factori istorici şi chiar contaminările formale nefiind de neglijat. După cum vom încerca să arătăm, există inclusiv situaţii în care expresii idiomatice româneşti sau numai componente ale acestora (la nivel de sintagmă; deci, tot [ca] unităţi frazeologice, dacă sunt fixe), pot fi explicate atât ca împrumuturi ori calcuri, cât şi ca nişte creaţii interne." (Munteanu 2009: 280).

[1] Vezi Dumistrăcel 2001: 20. Acest dicţionar reprezintă cea mai vastă şi mai complexă aplicare a acestui principiu; în cadrul său sunt analizate „biografiile" a (cel puţin) 300 de expresii româneşti.
[2] Vezi, şi pentru alte exemple, Hristea 1987: 125-131.

BDD-A23070 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:41 UTC)

În continuarea acestor idei, dădeam ca exemplu demonstraţia lui St. Dumistrăcel (2001: 314-316) legată de originea expresiei *a pescui în apă tulbure*, ce combate obiecţia lui Th. Hristea (1984: 148) potrivit căreia formula cu pricina ar fi „necunoscută limbii noastre vechi şi populare", calchiind un idiotism franţuzesc (*pêcher en eau trouble*). Este vorba, pesemne, de un caz de poligeneză firească, chiar dacă, după cum admite şi specialistul ieşean, nu este exclus ca expresia să fi pătruns şi pe cale cultă în textele scriitorilor cunoscători de limbă franceză. Adeseori se calchiază pe considerentul că, deşi românii nu au creat o anumită expresie idiomatică, ar fi putut să o facă. Mai spuneam, în acelaşi loc, că *poligeneza* nu ne ajută foarte mult în stabilirea etimologiilor, amintind precizările lui E. Coşeriu, pentru care a recurge la poligeneză în cazul unei etimologii (ce reprezintă o problemă istorică) nu este, cum se crede adesea, un mod de *a rezolva* problema, ci doar de *a pune* problema: „nu constituie explicaţie istorică, ci doar simplă operaţie premergătoare de separare a ariilor" (Coseriu 1961/1977: 62; trad. mea, Cr.M.).

Într-adevăr (adaug eu acum), nici poligeneza şi nici monogeneza nu invalidează, în numeroase situaţii, ideea de etimologie frazeologică multiplă, fie aceasta mixtă sau externă. Poligeneza (ca şi monogeneza, de altminteri) este, pur şi simplu, o constatare (aşa cum o atestă şi termenul care o denumeşte); de aceea, nici nu este corect să spunem că o expresie „a apărut prin poligeneză": normal ar fi să spunem că „este/avem de-a face cu un caz de poligeneză". Se constată, de pildă, că o expresie anume este (şi) românească, nimic mai mult[1]. Faptul că frazeologisme precum *a pescui în apă tulbure* şi *a se culca odată cu găinile* (pentru care vezi, de asemenea, Dumistrăcel 2001: 155-156) sunt cunoscute limbii noastre populare, nu exclude împrumutarea lor pe cale cultă, prin intermediul literaturii, atâta vreme cât o limbă istorică (aşa cum este şi româna) prezintă varietate internă (dialecte, stiluri şi niveluri de limbă)[2].

Monogeneza este încă şi mai puţin utilă într-o asemenea discuţie. S-a dovedit, bunăoară, că sintagma tehnică *modul lunar* (socotită frazeologism de către Th. Hristea) a apărut în engleza americană (v. *supra*); este, deci, un caz de monogeneză. Dar aceasta nu ajută cu nimic la stabilirea etimologiei sintagmei prezente şi în limba română. Nu constatarea în sine (adică faptul că avem de-a face cu un caz de monogeneză) este utilă cercetării, ci identificarea originii propriu-zise a expresiei.

1.5. În orice caz, unele dintre ideile exprimate de mine în 2009 „pluteau deja în aer", cum se spune (adică erau la îndemâna oricărui lingvist preocupat de aşa ceva). Astfel, într-un articol din 2010, *Etimologia multiplă internă, între certitudine şi posibilitate*, şi Cristian Moroianu a legat, în treacăt, cele trei tipuri de etimologie multiplă de originea frazeologismelor:

> „Alături de *etimologia multiplă externă* şi de cea *mixtă*, *etimologia multiplă internă* nu reprezintă, cum poate părea la prima vedere, o incapacitate a cercetătorilor de a stabili, cu exactitate, *originea unui cuvânt sau a unei unităţi frazeologice* [s.m. Cr.M.], ci este o realitate a evoluţiei limbilor, explicabilă prin diversitatea şi complexitatea cronologică, geografică, istorică, socioculturală şi psihologică a relaţiilor dintre vorbitori, atât în interiorul unei limbi, cât şi la nivelul relaţiilor dintre limbile între care au existat raporturi directe, nemijlocite, sau indirecte, mediate cultural." (Moroianu 2010: 155).

Doar că – la fel ca şi mine – nici Cristian Moroianu nu a făcut „pasul înainte" care mai rămăsese: inserarea determinantului *frazeologică* în sintagmele terminologice vehiculate.

1.6. Cu referire la acest ultim aspect, se va fi observat, probabil, că am propus, încă de la început, următoarea ordine a elementelor componente din sintagmele în cauză: 1. *etimologie* + 2. *frazeologică* + 3. *multiplă* (+ 4. *internă*/*externă*/*mixtă*); în timp ce ordinea în care erau dispuse

[1] La rigoare, poligeneza este cea care trebuie explicată (prin universalii lingvistice, mental comun, condiţii istorice similare etc.).

[2] Chiar în legătură cu expresia *a pescui în apă tulbure* (sau ~ *în ape tulburi*), vezi cele afirmate de Stelian Dumistrăcel: „…ţinem seama de posibilitatea considerării problemei etimologiei multiple şi în ceea ce priveşte frazeologia (perspectiva variaţiei diastratice şi/sau diafazice)" (Dumistrăcel 2009: 69).

BDD-A23070 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:41 UTC)

aceleaşi elemente la Th. Hristea se prezintă aşa: 1. *etimologie* + 2. *multiplă* + 3. *frazeologică*, respectiv 1. *etimologie* + 2. *multiplă* + 3. *internă/externă/mixtă*. Care este locul pe care ar trebui să-l ocupe adj. *frazeologică*? Ca să răspundem corect, este necesar să plecăm de la conceptele implicate. Aşadar, «etimologie multiplă» + det. *frazeologică* sau «etimologie frazeologică» + det. *multiplă*? Când formula este redusă numai la aceste trei cuvinte, aspectul pare să nu prezinte prea mare importanţă. Când o extindem adăugând cel de-al patrulea element (indiferent care ar fi acesta: *internă*, *externă* sau *mixtă*), ne dăm seama că, de fapt, conceptul central nu se poate sparge în modul «etimologie multiplă» [+ *frazeologică* +] *internă*/*externă*/*mixtă*, deoarece etapele fireşti (respectate, de altfel, şi de Th. Hristea în logica articolului menţionat; vezi *supra*, **1.2.**) prin care a fost justificată existenţa respectivelor concepte sunt, cu necesitate, acestea: în cadrul etimologiei (generale) a fost identificată (şi) etimologia frazeologică, iar în cadrul acesteia din urmă a fost identificată (şi) etimologia multiplă (internă, externă sau mixtă). În consecinţă, consider că ordinea corectă a cuvintelor întrebuinţate în sintagmă nu poate fi decât: *etimologie frazeologică multiplă internă, ~ externă* şi *~ mixtă*. În acest sens, ca sprijin, l-aş invoca şi pe Otto Jespersen, care, vorbind despre „restrictive or qualifying adjuncts", afirmă (folosindu-se şi de o plastică analogie) că

> „...cel mai firesc este, într-adevăr, ca un termen mai puţin special să fie folosit pentru a specializa mai departe ceea ce este deja, într-o măsură, special: metoda prin care se atinge un grad înalt de specializare este similară celei prin care se ajunge pe acoperişul unei clădiri cu ajutorul scărilor: dacă o singură scară nu-i suficientă, iei mai întâi cea mai lungă scară pe care o ai la dispoziţie şi legi cea de-a doua scară mai lungă la capătul ei şi, dacă nici aceasta nu-i suficientă, o legi pe următoarea ca lungime ş.a.m.d."[1].

În plus, se cuvine să ţinem seama şi de faptul că este mai normal să primeze distincţiile identificate în substanţa obiectului (adică a limbajului însuşi) în faţa diferenţierilor operate în cadrul unui concept (cum este cel de «etimologie») construit ulterior pe baza celui dintâi.

2. În faţa acestor fapte şi puncte de vedere, cred că este nevoie să reaşezăm discuţia pornind de la câteva distincţii şi precizări esenţiale (preîntâmpinând astfel şi o serie de eventuale confuzii).

2.1. Prin termenul *etimologie* se înţelege, de regulă, fie (A) disciplina/ştiinţa care studiază originea cuvintelor, fie (B) originea/sursa de provenienţă a unui cuvânt şi/sau etimonul ca atare al acestuia. Se pot face delimitări suplimentare (şi chiar binevenite): în cazul (A), unii specialişti iau în consideraţie atât (A_1) accepţia veche/preştiinţifică a termenului, desemnând căutarea sensului „adevărat" al cuvintelor, prin identificarea raportului motivat (cauzal) dintre semnificant (latura sonoră) şi „lucrul" denumit, cât şi – cel mai frecvent – (A_2) accepţia modernă a termenului, vizând cercetarea originii şi a evoluţiei cuvintelor după toate normele ştiinţifice (cf. Dubois *et alii* 1973: 197-199); în cazul (B), trebuie să distingem între (B_1) utilizarea termenului *etimologie* în sensul de 'origine sigură a unui cuvânt' (ca atunci când se spune: „etimologia rom. *apă* este lat. *aqua*") şi (B_2) utilizarea termenului *etimologie* în sensul de 'propunere, ipoteză (etimologică)' sau de 'origine probabilă' (ca atunci când se spune: „cuvântul *x* a primit mai multe etimologii" ori „pentru cuvântul *y* au fost date/oferite următoarele etimologii…"). Ultima distincţie este importantă, deoarece subliniază deosebirea dintre două planuri: cel al obiectului cercetat (adică al realităţii lingvistice), respectiv cel al cercetării în sine (sau, mai bine zis, cel al activităţii etimologului). Altfel spus, este evident că *se caută etimologii*, dar rezultatul investigaţiei poate conduce fie la *descoperirea* de etimologii, fie la *propunerea* de etimologii.

[1] În original: „...it is really most natural that a less special term is used in order further to specialize what is already to some extent special: the method of attaining a high degree of specialization is analogous to that of reaching the roof of a building by means of ladders: if one ladder will not do, you first take the tallest ladder you have and tie the second tallest to the top of it, and if that is not enough, you tie on the next in length, etc." (Jespersen 1924/1965: 108).

BDD-A23070 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:41 UTC)

Desigur, o propunere se poate transforma ulterior într-o veritabilă descoperire, când ies la lumină suficiente dovezi pentru a o accepta.

2.2. După cum se ştie, conceptul de «etimologie multiplă» (ca şi termenul aferent, de altfel) a fost pus în circulaţie în anul 1950 de către Al. Graur[1], care a demonstrat, cu diverse ocazii şi pe baza a numeroase exemple, că „ceea ce am numit «etimologie multiplă» este o realitate, deci trebuie adesea să avem în vedere posibilitatea de a găsi mai multe origini pentru un singur cuvânt" (Graur 1963: 18). Ion Coteanu şi Marius Sala definesc foarte concis acelaşi concept drept „posibilitatea ca un cuvânt să aibă simultan câteva etimoane" (Coteanu & Sala 1987: 78). Se cuvine să atragem atenţia asupra faptului că existenţa mai multor etimologii date de diverşi cercetători nu înseamnă numaidecât *etimologie multiplă*. Şi aici trebuie să ne referim la ambele aspecte ale problemei: α) pe de o parte, un cuvânt sau o formă lingvistică poate avea, într-adevăr, mai multe surse de provenienţă (planul realităţii); β) pe de altă parte, un lingvist poate opta pentru mai multe soluţii etimologice, care fie sunt considerate, separat, la fel de plauzibile ca explicaţii, fie sunt socotite, împreună, drept surse care au interferat ori care au acţionat pe diferite paliere, conducând la introducerea sau la crearea unui cuvânt/unei expresii într-o anumită limbă (planul cercetării)[2].

2.3. Nu trebuie să pierdem din vedere că etimologia este o disciplină de tip istoric, adică o *ştiinţă a individualului* (cum i-ar spune E. Coşeriu [1994: 7-8]): se ocupă doar de obiecte, şi nu de clase de obiecte ori de concepte; studiază „indivizi" (originea şi evoluţia cuvântului *x*, a expresiei *y* etc., din limba română sau din franceză ş.a.m.d.), şi nu chestiuni generale (aşa cum fac *ştiinţele generalului*). Însă, cercetându-şi obiectul propriu, are nevoie să opereze (ca oricare altă ştiinţă) cu o serie de concepte, obţinute prin generalizare şi abstractizare. Faptul că realitatea lingvistică oferă suficiente exemple (dovedite) de etimologie multiplă permite teoretizarea conceptului de «etimologie multiplă» şi, apoi, utilizarea sa în practica ştiinţifică.

2.3.1. Etimologia este o ştiinţă care, *nolens volens*, se manifestă adesea şi în zona «posibilului» şi al «probabilului». În acest sens, Stelian Dumistrăcel avertizează: „când se încearcă explicarea etimologică a unor «cuvinte-problemă», soluţia propusă poate reprezenta doar o ipoteză, mai mult sau mai puţin argumentată şi convingătoare, expusă în termeni care nu exclud revenirea (aşadar, evitând formulările categorice şi... apăsate!), deoarece explicaţia (mai mult sau mai puţin) definitivă ar putea fi găsită chiar printr-o întâmplare..." (Dumistrăcel 2009: 75). Într-adevăr, numai un astfel de „noroc" ne garantează că ne aflăm în posesia unei etimologii corecte. O asemenea întâmplare este menţionată de St. Dumistrăcel chiar în legătură cu etimologia frazeologică (sau, mai bine zis, paremiologică): zicala *Dacă-i dai nas lui Ivan, el se suie pe divan* (în care este inserat şi frazeologismul *a da nas* 'a permite cuiva să fie obraznic, îndrăzneţ') s-a născut în urma unui eveniment istoric înregistrat ca atare în documente[3].

2.3.2. Tocmai incertitudinea evidenţiată mai sus, care însoţeşte frecvent investigaţiile etimologice, face ca noţiunea de «etimologie multiplă» să nu fie întotdeauna percepută în mod clar, impresia unora fiind aceea că definiţia conceptului cu pricina implică simultan atât obiectul cercetării, cât şi subiectul acesteia (cercetătorul). Atent la astfel de detalii, Cristian Moroianu

[1] Pentru detalii bibliografice, cu referire la conceptul lansat de Al. Graur, vezi Hristea 1987: 125. Evident, Al. Graur are meritul de a fi teoretizat această noţiune, acordându-i atenţia cuvenită; altminteri, observaţia că lingviştii propun uneori „etimologii multiple" este destul de veche (cf., de pildă, un citat dintr-o recenzie a lui J. Jud, reprodus de Sextil Puşcariu într-o lucrare de-a sa din 1910, *Probleme nouă în cercetările lingvistice* [I]; vezi Puşcariu 1974: 40).

[2] În acest sens, Marius Sala (1999: 66) îl citează pe Al. Graur, după care verbul *a mesteca* provine atât din lat. *mixticare* 'a amesteca', cât şi din lat. *masticare* 'a frământa mâncarea în gură', cele două forme ajungând, printr-o evoluţie fonetică firească, la un singur cuvânt.

[3] Este vorba de următoarea împrejurare: „Membru, în 1831, al Adunării Obşteşti extraordinare din Ţara Românească ce discuta Regulamentul Organic, [Iancu] Văcărescu a fost printre cei care au protestat faţă de includerea în text a unor articole care atentau la autonomia ţării şi, mai mult, a contestat atât amestecul unei puteri străine în elaborarea de legi pentru ţară, cât şi pretenţia delegatului rus de a prezida şedinţele *Divanului*, cum era numită, de obicei, Adunarea Obştească (vezi, şi mai târziu, *Divanurile ad-hoc*), cutuma fiind ca preşedinţia să o deţină Mitropolitul." (Dumistrăcel 2009: 74, unde, pentru acelaşi „incident", este citată şi mărturia memorialistului Emanoil Hagi-Mosco).

BDD-A23070 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:41 UTC)

subliniază că etimologia multiplă „nu reprezintă, cum poate părea la prima vedere, o incapacitate a cercetătorilor de a stabili, cu exactitate, originea unui cuvânt sau a unei unităţi frazeologice, ci este o realitate a evoluţiei limbilor" (Moroianu 2010: 155).

Pe de altă parte, şi Al. Graur, anterior, şi I. Coteanu şi M. Sala, ulterior, văd etimologia multiplă şi ca pe o „posibilitate" (nu doar ca pe o realitate). Mai mult decât atât, Coteanu & Sala (1987: 78) – deşi nu utilizează cuvântul *incapacitate* – vorbesc, totuşi, de „dificultatea de decizie" care îi încearcă pe lingvişti în cazul acestui tip de etimologie. Se pare că nu ne putem dispensa de factorul «indecizie» într-o asemenea discuţie, de vreme ce are şi el „realitatea" lui. Bunăoară, John Dewey, un însemnat filosof şi logician american, după ce notează că o concluzie obţinută în urma examinării câtorva soluţii posibile poate fi corectă din punct de vedere formal, neavând totuşi deplinătatea şi bogăţia de sensuri ale celei la care se ajunge prin compararea unei mai mari diversităţi de sugestii alternative, caracterizează o astfel de „incapacitate/indecizie" în felul următor:

> „On the other hand, suggestions may be too numerous and too varied for the best interests of mental habit. So many suggestions may rise that the person is at a loss to select among them. He finds it dificult to reach any definite conclusion and wanders more or less helplessly among them. So much suggests itself *pro* and *con*, one thing leads on to another so naturally, that he finds difficult to decide in practical affairs or to conclude in matters of theory. There is such a thing as too much thinking, as when action is paralyzed by the multiplicity of views suggested by a situation." (Dewey 1910/1997: 36).

În lumina acestor consideraţii şi pe linia unor distincţii operate deja, cred că ar trebui să deosebim între: α) *etimologie multiplă reală* (dovedită/confirmată[1]) şi β) *etimologie multiplă potenţială* (sau *posibilă*). Cea de-a doua – la care etimologul recurge din varii motive – poate fi, la rându-i, (a) *explicită* (declarată) sau (b) *implicită* (nedeclarată, dar dedusă din activitatea sa lexicografică, din discursul său ştiinţific etc.).

2.3.3. Cum aplică fiecare – în activitatea sa de cercetare şi în confruntarea cu obiectul său – noţiunea de «etimologie multiplă» reprezintă, aşadar, partea dificilă a problemei, fiindcă ştiinţa, deşi (în ansamblul ei) este o „operă colectivă", se face, totuşi, prin indivizi. „Verdictul" de *etimologie multiplă* cu privire la originea unui cuvânt aparţine întotdeauna unui singur cercetător, care-şi asumă astfel o anumită responsabilitate (chiar „dureroasă" uneori, similară tăierii nodului gordian).

2.4. În consecinţă, cel care se îndeletniceşte cu etimologia trebuie să recunoască prezenţa etimologiei multiple şi în manifestările colegilor de breaslă (atunci când aceştia nu o declară explicit): „Din ce se observă, în cutare caz/situaţie, cercetătorul X admite etimologia multiplă". La fel, el inventariază şi soluţiile furnizate de înaintaşi pentru cuvintele/expresiile de care se ocupă. Le examinează şi fie le respinge, fie le reţine, confirmându-le prin dovezi/argumente suplimentare (eventual). Uneori admite şi el mai multe origini.

3. Fiindcă mă interesează aici, mai degrabă, etimologia frazeologică multiplă potenţială (sau posibilă) şi ca să arăt că o atare practică etimologică (implicită sau explicită) este universală, voi prezenta, mai întâi, două „studii de caz" privitoare la originea unor expresii englezeşti, după care mă voi referi şi la câteva exemple din cercetarea frazeologică românească[2].

(1) În limba engleză, expresia *the real McCoy* este glosată prin 'the authentic, genuine article; the real thing'. Explicaţiile date apariţiei acesteia sunt numeroase şi provin de pe ambele

[1] Adică acceptată (ca fapt obiectiv) de majoritatea specialiştilor. Un principiu postulat de John Dewey spune că *obiectivitatea este garantată de intersubiectivitate* (ştim că un lucru este aşa şi nu altfel, fiindcă îl vedem toţi la fel şi ne comunicăm unii altora această constatare).

[2] Asemenea „studii de caz", relevante pentru discuţia de faţă, pot fi descoperite şi în dicţionarele franţuzeşti care se ocupă de originea frazeologismelor (vezi, de pildă, selectiv, Duneton 1990: 124-126, pentru expresia *ne pas être dans son assiette*, sau Rat 1964: 133, pentru *casser sa pipe*, aceasta din urmă beneficiind şi de alte explicaţii pe Internet).

BDD-A23070 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:41 UTC)

ţărmuri ale Atlanticului. Linda & Roger Flavel (2006: 191) oferă câteva dintre ele, într-o tratare care ilustrează perfect ideea de etimologie frazeologică multiplă internă (pe terenul englezei, fie ea British ori American English). Două sunt problemele pe care specialiştii au încercat să le rezolve în acest caz: cine este, de fapt, acest McCoy şi care ar fi legătura numelui respectiv cu noţiunea de 'autenticitate'. Unii cercetători înclină să creadă că formula face referire la Kid McCoy, un faimos boxer american de categorie uşoară, de pe la începutul secolului al XX-lea, care ar fi fost provocat, la un moment dat, de un beţiv ce se arătase neîncrezător faţă de posibilitatea de a-l avea înaintea sa pe renumitul campion. Nesuportând vorbele (repetate) ale beţivului, boxerul i-a aplicat un pumn straşnic, făcându-l să exclame: „You're the real McCoy!". Pe de altă parte, se afirmă că acelaşi boxer avea atâţia imitatori prin toată ţara, încât s-a văzut obligat să se autointituleze Kid *The Real* McCoy. Alţi investigatori au în vedere un alt american, Bill McCoy, traficant de băuturi alcoolice din perioada Prohibiţiei. Fiindcă aducea „marfă originală" din Canada, s-a ajuns să fie descris drept *the real McCoy* produsul autentic şi nu cine ştie ce substitut distilat sau preparat în casă. Scoţia furnizează încă două explicaţii plauzibile, ce se referă la evenimente mai vechi. Pe de o parte, ar fi vorba de disputa dintre două ramuri ale clanului MacKay cu privire la conducerea acestuia. S-a stabilit, în cele din urmă, că grupul MacKay of Reay merită onoarea cu pricina şi, astfel, de la *the Reay Mackays* s-a ajuns la expresia respectivă, *Reay* fiind interpretat drept *real*. Pe de altă parte, *The Scottish National Dictionary* înregistrează expresia *a drappie o' the real MacKay*, curentă în 1856. Ea a circulat ca slogan al unei companii producătoare de whisky din Edinburgh (Messrs G. MacKay and Co.), fiind preluată apoi şi în literatură (de altfel, un scriitor scoţian, Robert Barr, notează: „as we say in Scotland, *a real MacKay* – the genuine article"). Linda & Roger Flavell acceptă cele patru ipoteze, apreciind că este posibil ca toate să fi contribuit la încetăţenirea idiotismului: „It is possible, then, that the Scottish whisky slogan *real MacKay* travelled to America, where it was transformed into the *real McCoy*, probably through the influence of a professional boxer and a liquor smuggler." (*ibid*.).

(2) Pentru rom. *a ploua cu găleata*, englezii au un echivalent foarte plastic: *to rain cats and dogs* (literal: „a ploua [cu] pisici şi câini"). Şi această expresie idiomatică a primit mai multe explicaţii, fără să se fi ajuns la o soluţie definitivă (vezi Linda & Roger Flavell 2006: 244). Una dintre cele mai interesante ipoteze ar fi aceea potrivit căreia sistemul de canalizare al oraşelor din Anglia secolelor XVII-XVIII era atât de ineficient, încât, în timpul furtunilor, străzile erau inundate, iar apele purtau cu ele numeroase hoituri de animale, fie dintre cele înecate, fie dintre cele care zăceau moarte mai demult. Astfel de privelişti sunt descrise de J. Swift încă din 1709. Crearea expresiei respective a fost pusă chiar pe seama acestui scriitor irlandez, care o şi utilizează ca atare în *Polite Conversation* (1738). Totuşi, într-o formă uşor diferită, un scriitor mai vechi, Richard Brome, o folosise deja în 1653: „It shall *raine… dogs and polecats*…" (unde *polecat* înseamnă 'dihor'). Unii cercetători sunt de părere că avem de-a face aici, de fapt, cu o alterare formală (datorată unei etimologii populare) a termenului grecesc *catadupe* 'cataractă/cascadă', care ar fi intrat în vocabularul englezesc din acea epocă, fiind preluat prin intermediul limbii franceze. Într-adevăr, o pronunţare „englezească" a formei în cauză (întâlnită pesemne în scris) s-ar apropia de rostirea rapidă a sintagmei *cats-and-dogs*. În fine, s-a mai sugerat că formula ar avea la bază ceva din mitologia scandinavă, în care vrăjitoare deghizate în pisici călăreau prin ploaie, în timp ce Odin, zeul furtunii, era însoţit de un câine. S-a mers până acolo, încât un oarecare Funk a fost de părere (în 1950) că zgomotul făcut de tunetele şi fulgerele din timpul unei furtuni este asemănător tărăboiului produs de pisicile şi câinii care se încaieră. Deşi nu o spun explicit, se observă din tonul comentariilor că Linda & Roger Flavell nu prea acordă credit ultimelor două explicaţii. Totuşi, ipotezele discutate mai înainte ne permit să afirmăm că ne aflăm în faţa unei etimologii frazeologice multiple (mixte, cel puţin).

4. Dau, în cele ce urmează, şi câteva exemple de etimologie frazeologică multiplă din cercetarea de profil românească.

BDD-A23070 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:41 UTC)

(1) Discutând originea expresiei *a-şi găsi bacăul* ‘a-şi găsi „naşul”/stăpânul’, Stelian Dumistrăcel trimite, iniţial, la Hasdeu, pentru care „această izolare lingvistică evocă prestigiul vameşilor (mai mult decât exigenţi) de la Bacău, ce provocau negustorilor şi călătorilor neplăceri” (Dumistrăcel 2001: 39). Apoi, după Al. Cihac şi, ulterior, A. Philippide, este consemnată şi o altă explicaţie: *a-şi găsi bacăul* ar fi însemnat totuna cu *a-şi găsi călăul*, fiindcă *bacău* ar veni, în acest caz, de la magh. *bakó* ‘călău’ (*ibid*.). Fără să tranşeze categoric problema, St. Dumistrăcel pare să opteze pentru cea de-a doua soluţie (în favoarea căreia a găsit mai multe argumente). Tot o etimologie frazeologică multiplă descoperim şi cu privire la sintagma *adânci bătrâneţe,* care a primit, de la B.P. Hasdeu şi de la V. Bogrea, două explicaţii diferite (dar amândouă acceptabile, în opinia lingvistului ieşean), ambele pornind de la latină (*ibid*.: 42). La fel, în cazul expresiei *a nu pricepe boabă*, St. Dumistrăcel (*ibid*.: 47) se opreşte la două explicaţii: izolarea are la bază fie o imagine „agricolă”, fie o practică divinatorie (ca atunci când o ghicitoare „în bobi” este încurcată de poziţia unei boabe). Astfel de situaţii ce ilustrează conceptul de etimologie frazeologică multiplă internă (explicită sau implicită) se mai pot găsi în valorosul dicţionar de expresii al profesorului ieşean, însă trebuie subliniat că lingvistul respectiv nu abuzează de o asemenea practică, dat fiind faptul că aceste demersuri se concentrează pe scoaterea la lumină a originii adevărate a expresiilor luate în consideraţie (origini care, cel mai adesea, nu sunt „multiple”, ci „unice”).

(2). Ocupându-mă, la rândul meu, de etimologia unor expresii idiomatice româneşti, înclin să cred că măcar două dintre cazurile pe care le-am investigat se încadrează la ceea ce am numit „etimologie frazeologică multiplă internă” (*a auzi câinii în Giurgiu*; vezi Munteanu 2008: 230-236), respectiv „etimologie frazeologică multiplă mixtă” (*a visa cai verzi pe pereţi* sau, mai curând, doar *cai verzi*; vezi Munteanu 2013a: 152-161). Nu mai reiau aici explicaţiile acestora (cf. şi Munteanu 2013b: 52-59 şi 64-70). Vreau numai să adaug că şi etimologia frazeologică mixtă[1] este de patru tipuri (logic admisibile), reieşind din următoarele situaţii posibile: (a) etimologie frazeologică internă + etimologie frazeologică externă; (b) ~ internă + ~ multiplă externă; (c) ~ multiplă internă + ~ externă; (d) ~ multiplă internă + ~ multiplă externă. Nu este exclus ca şi exemplele concrete care să ilustreze toate aceste tipuri să se găsească pe undeva.

5. Se ştie că (începând îndeosebi cu secolul al XIX-lea) ştiinţa etimologică a căpătat o anumită siguranţă, perfecţionându-şi continuu mijloacele prin care lingviştii pot determina, cât mai exact, originea unui cuvânt sau a unei expresii. În comparaţie cu etimologiile preponderent fanteziste ale anticilor, rezultatele specialiştilor moderni sunt remarcabile; progresul este unul incontestabil, desigur. Şi totuşi, propunând ori susţinând cu prea mult entuziasm unele etimologii, se cuvine să plecăm urechea uneori (pentru a ne tempera elanul) şi la vorbele Sfântului Augustin, chiar dacă astăzi nu mai împărtăşim în totalitate o astfel de părere: „Cu toate că ne face o mare plăcere să explicăm etimologia unui cuvânt, ar fi [cred] fără rost să abordăm [o astfel de activitate], căci n-am mai termina niciodată. Cine ar putea descoperi de ce s-a rostit ceva şi de unde provine acest fel de rostire? Se petrece aici ceva asemănător cu interpretarea viselor: fiecare susţine o etimologie a cuvintelor potrivit propriei sale imaginaţii.” (Augustin, *De dialectica,* VI, 9; trad. de E.M.).

Referinţe bibliografice:

AUGUSTIN 1991: *De dialectica*, Ediţie, traducere, introducere, note, comentarii şi bibliografie de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas.

COSERIU, Eugenio 1961/1977: *¿Arabismos o romanismos?*[1961], in Eugenio Coseriu, *Estudios de lingüística románica*, Madrid, Editorial Gredos, 1977, p. 40-69.

COŞERIU, Eugen 1994: *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993),* supliment al publicaţiei „Anuar de lingvistică şi istorie literară”, t. XXXIII, 1992-1993, Seria A. Lingvistică, Iaşi, 1994.

[1] De vreme ce am convenit deja că termenul *mixt* include, în discuţia de faţă, şi ideea de «multiplu», îl putem plasa mai departe de elementul central al sintagmei terminologice, numai dacă este nevoie.

BDD-A23070 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:41 UTC)

COTEANU, Ion, SALA, Marius 1987: *Etimologia şi limba română. Principii – probleme*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R.
DEWEY, John 1910/1997: *How We Think* [1910], Mineola, New York, Dover Publications.
DUBOIS, Jean, GIACOMO, Mathée, GUESPIN, Louis, MARCELLESI, Jean-Baptiste, MÉVEL, Jean-Pierre, 1973: *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Librairie Larousse.
DUMISTRĂCEL, Stelian 2001: *Pînă-n pînzele albe. Dicţionar de expresii româneşti*, Ediţia a II-a revizuită şi augmentată, Iaşi, Editura Institutul European.
DUMISTRĂCEL, Stelian 2009: *Etimologia unităţilor frazeologice în dicţionarele limbii române*, în „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi", Fascicula XXIV, Anul II, nr. 1 (2), Galaţi, Editura Europlus, 2009, p. 65-76.
DUNETON, Claude 1990: *La Puce à l'oreille. Anthologie des expressions populaires avec leur origine*, Paris, Le Livre de Poche.
FLAVELL, Linda and Roger 2006: *Dictionary of Idioms and their Origins*, London, Kyle Books.
GRAUR, Al. 1963: *Etimologii româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R.
HASDEU, B.P. 1972: *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor* (ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş), Bucureşti, Editura Minerva, vol. I.
HRISTEA, Theodor (coord.) 1984: *Sinteze de limba română* (ediţia a III-a), Bucureşti, Editura Albatros.
HRISTEA, Theodor 1987: *Din problemele etimologiei frazeologice româneşti*, în „Limba română" (XXXVI), 1987, nr. 2, p. 123-135.
JESPERSEN, Otto 1924/1965: *The Philosophy of Grammar* [1924], New York, The Norton Library.
MOROIANU, Cristian 2010: *Etimologia multiplă internă, între certitudine şi posibilitate*, in Gheorghe Chivu, Oana Uţă Bărbulescu (eds.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 155-168.
MUNTEANU, Cristinel 2008: *Acuitate auditivă în expresii idiomatice româneş*ti, in Gheorghe Popa, Galaction Verebceanu (coord.), *Filologia modernă: realizări şi perspective în context european. In memoriam acad. Silviu Berejan*, Chişinău, p. 230-236.
MUNTEANU, Cristinel 2009: *Expresii idiomatice româneşti referitoare la regnul animal. Precizări etimologice*, in „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi", Fascicula XXIV, An 2, Nr. 1, Galaţi, Editura Europlus, 2009, p. 280-290.
MUNTEANU, Cristinel 2013a: *Despre expresia **cai verzi pe pereţi** (o încercare etimologică)*, in „Limba română", Chişinău, anul XXIII, nr. 1-4, 2013, p. 152-161.
MUNTEANU, Cristinel 2013b: *Frazeologie românească. Formare şi funcţionare*, Iaşi, Editura Institutul European.
PUŞCARIU, Sextil 1974: *Cercetări şi studii*, Ediţie îngrijită de Ilie Dan, Prefaţă de G. Istrate, Bucureşti, Editura Minerva.
RAT, Maurice 1964: *Petit dictionnaire des locutions françaises*, Paris, Éditions Garnier Frères.
SALA, Marius 1999: *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, Univers Enciclopedic

BDD-A23070 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:41 UTC)